

Barentsin alue on luotu yhteistyötä varten

Mahdollisuudet ja riskit odottavat

OLAVI HEIKKINEN

Maantieteen laitos, Oulun yliopisto

Vasta muutamia vuosia sitten poliittisella päätöksellä Pohjan perille luotu Barentsin alue (kuva 1) käsittää laajalti maata ja merta sekä suhteellisen vähälukuisen asujaimiston. Vielä äsken alue jakaantui Euroopan kahtiajaon mukaisesti itään ja länteen. Poliittinen vapautuminen on mahdollistanut pohjoisen Euroopan monipuolisen yhdentymisen alkamisen. Yhteistyö Barentsin alueella vaatii onnistuakseen yhteisvastuullista asennetta, malttia ja tietoa. Tämä artikkeli luonnehtii Barentsin alueen historiaa ja 1990-luvulla käynnistynyttä kansainvälistä yhteistyötä sekä sen mahdollisuuksia.

Muinaiset purjehtijat ja heidän motiivinsa

Jäämerellä ja Barentsin alueella tiedetään liikutun yli tuhat vuotta. Pohjoisen löytöretkistä ja purjeuksista kertovat muiden muassa Adolf Erik Nordenskiöld (1881) ja Leena Miekkaavaara (1989). Viikinkipääällikkö Ottar purjehti pitkin Norjan rannikkoa Kuolan niemimaan ohi Vienanmerelle jo 800-luvun lopulla. Norjalaiset tekivät pyyntimatkoja jo 1000-luvulla kauas pohjoiseen aina Huippuvuorille asti, josta ensimmäiset tiedot ovat vuodelta 1194. Suuret löytöretket kasvattivat kiinnostusta myös Jäämeren alueeseen 1500-luvulla. Uskottiin, että idän silkkiä ja mausteiden luo päästäisiin myös pohjoista vesitietä. Ajatus johti muun muassa Aasian pohjoispuolitse käyvän Koillisväylän etsintään.

Ensimmäistä huomattavaa retkeä Koillisväylän suuntaan johtivat englantilaiset Hugh Willoughby ja Richard Chancellor vuonna 1553. Heidän tarkoituksenaan oli päästä Kiinaan. Kumpikaan ei päässyt merimatkallaan Kuolaa tai Vienanmerta kauemmaksi. Englantilaiset yrittivät vielä pari kertaa 1500-luvulla pääsemättä Karanmerta pitemmälle.

Hollantilainen Willem Barentz johti vuosina 1594–97 kolmea pohjoista retkeä. Tuolloin löydettiin Karhusaari ja osia huippuvuorten länsirannikosta ja kierryttiinpä kolmannella retkellä idässä aina Novaja Zemljan pohjoiskärjen ympäri ennen kuin juututtiin jääesteisiin. Seuraavina vuosisatoina Koillisväylän etsikelyä jatkettiin varsin laimeasti tuottoisan valaan- ja hylkeenpyynnin lo-

massa. Uusia vakavia yrityksiä tehtiin vasta 1800-luvulla.

Koillisväylän läpi purjehdittiin ensimmäisen kerran vuosina 1878–79, aikana, jolloin Suomi kuului suurruhtinaskuntana Venäjän imperiumiin. Tuolloin suomalais-ruotsalainen tutkija ja tutkimusmatkailija Adolf Erik Nordenskiöld purjehti Ruotsin lipun alla tuon noin 5 000 kilometriä pitkän meritien, joka johtaa Atlantilta Aasian pohjoispuolitse Beringinsalmen kautta Tyynelle valtamerelle. Jo ennen Koillisväylän purjehtimista Nordenskiöld oli matkannut useita kertoja Huippuvuorille, Grönlantiin ja Jenisei-joen suulle Koillisväylän suuntaan (esim. Nordenskiöld 1881; Hakulinen 1980).

Nordenskiöld oli ennen muuta tutkija, mutta hän joutui perustelemaan Koillisväylän etsintää taloudellisilla näkökohdilla: Siperian markkinoilla, metsävaroilla, hiiliesiintymien löytömahdollisuuksilla ja uusien hylkeen- ja mursunpyyntialueiden avautumisella.

Tämä on Barentsin alueen historia yli sadan vuoden takaa, ajalta ennen Neuvostoliittoa.

1990-luvun yhdentymiskehitys

Barentsin alue on varsin uusi poliittinen ja alueellinen käsite. Vuonna 1992 Norjan silloinen ulkoministeri Thorvald Stoltenberg esitti Rovaniemellä lähinnä ympäristökysymysten vuoksi Pohjoismaiden ja Venäjän yhteistyötä Euroopan pohjoisosassa. Ajatuksen synnytti Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatshovin Murmanskissa vuonna 1989 pitämä kuuluisa »glasnost»-puhe.

Tammikuussa 1993 perustettiin ns. Kirkenesin julistuksella poliittinen elin, Barentsin neuvosto (Barents Council), ja Barentsin euroarktinen alue (Barents Euro Arctic Area, BEAR). Sopimuksen allekirjoittivat Suomi, Ruotsi, Norja, Tanska ja Venäjä sekä Euroopan unioni. Kohta tämän jälkeen perustettiin Barentsin neuvoston sihteeristö, jonka puheenjohtajana oli vuonna 1995 Suomen ulkoministeri. Vuotta myöhemmin puheenjohtajuus oli Venäjän ulkoministerillä ja siirtyi sitten täksi vuodeksi Ruotsille.

Kuva 1. Barentsin euroarktinen alue. Oulun ja Västerbottenin läänit hyväksyttiin vuonna 1996 tarkkailijajäseniksi.

Vuonna 1994 luotiin Barentsin ohjelma (Barents Programme), jonka hyväksyi Barentsin neuvoston alainen Barentsin alueneuvosto (Barents Regional Council). Tämä alueneuvosto aloitti toimintansa vuonna 1995, ja sen sihteeristöä Ruotsin Luulajassa johti Norrbottenin läänin maaherra. Tämän vuoden alusta sihteeristö muutti Rovaniemelle ja kaksivuotiskauden puheenjohtajaksi tuli Lapin läänin maaherra Hannele Pokka. Barentsin ohjelmassa ovat edustettuina monet alat, mm. liikenne, ympäristönsuojelu, kulttuuri, tiede ja tekniikka.

Barentsin alueeseen kuuluvat nykyään Norjasta Nordlandin, Tromsin ja Finnmarkin fylket, Suomesta Lapin lääni, Ruotsista Norrbottenin lääni ja Venäjältä Murmanskin ja Arkangelin hallinnolliset alueet ja Karjalán autonominen tasavalta. Laajan ja luonnonvaroiltaan rikkaan Barentsin väkiluku on pienempi kuin Suomen: vuonna 1992 siellä asui 4,428 miljoonaa ihmistä, joista 3,495 mil-

joonaa Venäjän-puoleisessa osassa. Viime vuosina alue on yleensä kokenut muuttotappiota ja asukasluku on useina vuosina laskenut (*Facts about... 1994*).

Myös Oulun, Pohjois-Karjalán ja Ruotsin Västerbottenin läänit ja Venäjän Komi ovat tahtoneet liittyä Barentsin jäseniksi ja yhteistyöhön. Uusien jäsenten ottoon on suhtauduttu nihkeästi, koska on pelätty, että Barentsin alueesta tulee liian suuri ja että siihen jo kuuluvien alueiden asema heikkenisi.

Lokakuussa 1996 Barentsin alueneuvosto päätti ylimääräisessä kokouksessaan Rovaniemellä, että Oulun ja Västerbottenin läänit otetaan vuodeksi sen tarkkailijajäseniksi ja että tuon jälkeen niiden jäsenyys käsitellään uudelleen. Lopullisesti tarkkailijajäsenyyksistä päätti marraskuussa 1996 Petroskoissa kokoontunut Barentsin neuvosto. Tarkkailijajäsen voi olla mukana alueneuvoston kokouksissa ja osallistua keskusteluihin, mutta ei

Kuva 2. Moskovan valtionyliopiston tutkijat ottavat kasvi- ja maaperänäytteitä Montsegorskin Severonikelin sulattamokombinaatin lähetyvillä Kuolassa. Täällä tuhot ovat tunnetusti vakavia ja laajalaisia. Kuva: Olavi Heikkinen, 26.7.1990.

päätöksentekoon. Tarkkailijajäsenyys mahdollistaa myös pääsyn alueneuvoston alaisiin työryhmiin, joita on kaksitoista.

Myös Barentsin alueen korkeakoulut ovat kiinnostuneita yhteistyöstä. Tämä ilmeni muun muassa huhtikuussa 1995 Rovaniemellä järjestetyssä Barentsin alueen yliopistojen yhteistyökongressissa. Euroopan yhdentymisen toivottiin edistyvän myös tieteen alalla (Conference report 1995).

Huolimatta siitä ettei Oulun lääni kuulu ainkaan vielä varsinaiseen Barentsin alueeseen, on Oulun yliopistolla monia yhteistyösopimuksia sen korkeakoulujen kanssa, myös Venäjälle. Vuoden 1996 syyskuussa Oulun yliopisto sopi yhteistyöstä arkangelilaisen Pomorin pedagogisen korkeakoulun kanssa ja lokakuussa Murmanskin teknillisen korkeakoulun kanssa. Oulun yliopiston ja Murmanskin teknillisen korkeakoulun tutkijat ovat jo aiemmin työskennelleet yhdessä lähiavaruuden tutkimuksessa ja arktisen rakentamistekniikan kehittämisessä. Uusina yhteistyömahdollisuuksina avautuvat muun muassa ympäristöntutkimus ja ympäristöteknologia.

Viimeinen klondike, new frontier...?

Tänä päivänä valtakuntien rajat ovat vaihteeksi melko avoimet. Neuvostoliiton hajoaminen on muuttanut Pohjois-Euroopan toiminnalliset mahdollisuudet. Euroopan yhdentymisen ansiosta poh-

joinen on alkanut kiinnostaa monia länsimaita ja EU:ta. Pohjoisen vedet ja rannat ovat jälleen vapaita, samaan tapaan kuin Nordenskiöldin aikaan: Koillisväylä avattiin virallisesti uudelleen vuonna 1991.

Poliittisella sopimuksella luotu Barentsin alue ei ole ainakaan toistaiseksi luonnollinen eikä toiminnallinen alueyksikkö. Sen itäiset ja läntiset osat ovat kulttuuri-, kieli- ja uskontotaustaltaan erilaiset ja ne olivat erityisesti Neuvostoliiton elin- iän visusti toisistaan erotetut. Tuon harvaan asutun alueen houkuttimina ovat luonnonvarat, erityisesti öljy ja kaasu. Barentsin alueesta on ehkä tulossa kuin viimeinen klondike tai new frontier, jonne lähivaltiot pyrkivät raha ja raaka-aineet toteutemaan.

Barentsin alueella on luvassa myös riskejä: suurten alueiden kehittämätön infrastruktuuri, tekniikkaa koettelevat karut luonnonolot, suurten poliittisten muutosten mahdollisuus sekä paikallisen ympäristön ja kulttuurin kestävyys. Taloudelliseen kehittämiseen liittyviä ympäristökysymyksiä on painotettu monella tasolla (Kankaanpää 1996). On silti epävarmaa, välttyäänkö kansainvälisissäkin hankkeissa luonnontuhoilta, jotka ovat mustanneet Kuolan metsiä ja mainetta (kuva 2).

On selvää, että Barentsin alueen taloudelliseen hyödyntämiseen liittyy monia ongelmia. Toisaalta ei ole hyvä, jos alue jätetään eurooppalaisen kehityksen ulkopuolelle. Ihannetapauksessa Ba-

rentsin alueella tehtävä kansainvälinen yhteistyö yhdistäisi monella tasolla perinteistä itää ja länttä.

Meidän on varoittavassa mielessä muistettava, että vanhassa venäläis-neuvostoliittolaisessa ajattelussa ja toiminnassa korostui sokea taloudellisuus, halu tyhjentää raaka-ainearastot nopeasti. Tästä ovat luonto ja alkuperäiskansat kärsineet. Pohjoismaissa tilanne on ollut usein sama.

Kuinka toimia ja edetä

On tärkeää selvittää, pyritäänkö Barentsin alueella lähinnä vain taloudelliseen hyötyyn vai halutaanko siitä luoda kestävän kehityksen periaatteiden mukaisesti »luonnollinen alue», jonka ihmisille muotoutuu oma kulttuuri-identiteetti, jonka varaan tulevaisuus rakennetaan. Jälkimmäiseen, mielestäni toivottavaan tavoitteeseen pyrittäessä kansalliset aluepolitiikat eivät riitä, vaan tarvitaan valtakuntien rajat ylittävää ajattelua ja toimintaa.

Luonnollisen alueen luominen vaatii siis *region buildingiä*, alueellisen imagon luomista. Se edellyttää jossain määrin mm. tinkimistä välittömistä kansallisista eduista. Olemmeko me tähän valmiit, vai tuleeko Barentsin alueesta regionalismin ja nationalismin kilpakenttä?

Tarvitaan myös tieteelliseen tutkimukseen pohjautuvaa luotettavaa tietoa, kun kestävän kehityksen mukaista teknologiaa rakennetaan herkästi haavoittuvaan ympäristöön. On kehitettävä erityisesti ympäristön huomioon ottavaa kylmän ilmaston teknologiaa.

Alueen käytön suunnittelu, tekniset toteutukset ja luonnonvarojen käyttö helpottuvat ainakin pitkällä aikajänteellä, jos alueelliset kulttuuritekijät otetaan huomioon. Kulttuuri on syvä ja sitova yhdistäjä. Voidaan kuitenkin kysyä, missä määrin alueen nykyiset asukkaat ja erityisesti alkuperäiskansat ovat kiinnostuneet sekä paikallisesta että alueellisesta omaleimaisuudesta.

On lisäksi tärkeää, että tieteellinen ja tekninen tutkimus tehdään poikkitieteellisesti. Ei ole hyvä,

jos esimerkiksi tekniikan tutkijat keskustelevat vain keskenään. Heidän on tarpeellista pohtia asioita myös luonnontieteilijöiden kanssa, jotka tietävät miten pohjoisen luonto toimii. Tarpeen on myös yhteistyö etnisiä ja sosiaalisia asioita ymmärtävien humanistien kanssa.

Miten olisi viisasta edetä Barentsin alueen monikansallisessa yhteistyössä? Mikä on ensisijaisen tärkeää, jotta asiat voisivat edetä ja toteutua? Onko järjestys esimerkiksi poliittinen yhteistyö, sosiaalitaloudellinen vakaus, infrastruktuurin toimivuus...? Vai voiko asioita näin listata? Minne sijoittuisivat ympäristö ja kulttuuri, tai teknologia? Jotenkin toiminta olisi koordinoitava. Tähän tarvitaan myös tutkijoiden osaamista, yliopistojen panosta ja Barentsin alueen korkeakoulujen yhteistyötä.

KIRJALLISUUTTA

- Conference report (1995). The Barents region's universities cooperation conference, 20–21 April, 1995. University of Lapland, Rovaniemi.
- Facts about the Barents Euro Arctic Region* (1994). 24 s. Statistiska Centralbyrån, Luleå.
- Hakulinen, Kerkko (1980). Nordenskiöld – Koillismaan purjehtija. *Teoksessa* Hakulinen, Kerkko & Olavi Heikkinen (toim.): *Suomalaiset Aasian-käviäjät*, 64–84. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Kankaanpää, Paula (1996). Barentsin euro-arktinen alue. *Ympäristö* 5/1996, 12–13.
- Miekkavaara, Leena (1989). A.E. Nordenskiöld Jämeerellä. *Teoksessa* Löytönen, Markku (toim.): *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*, 104–137. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nordenskiöld, A. E. (1881). *Vegan matka Asian ja Euroopan ympäri ynnä historiallinen katsahdus edellisiin pitkin vanhan mailman pohjoisrannikkoa tehtyihin löytöretkiin*, vol. 1–2, suomennos. Wiipurin Kirjallisuus-Seuran vuonna 1881 kustantaman 1. painoksen näköispainos. 446 s. ja 410 s. Otava, Keuruu 1980.